

Problem neuračunljivosti u krivičnom pravu

Miodrag N. Simović¹, Dragan Jovašević², Vladimir M. Simović³

¹akademik, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i član Evropske akademije nauka i umjetnosti, Banjaluka, Bosna i Hercegovina, vlado_s@blic.net

²redovni profesor Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, Srbija, jovas@prafak.ni.ac.rs

³Doc. dr, tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i docent Fakulteta za bezbednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, vlado_s@blic.net

Sažetak: Izvršenje krivičnog djela predstavlja osnov za primjenu krivične sankcije prema njegovom učiniocu od strane suda, u zakonom propisanom krivičnom postupku. Međutim, da bi se krivična sankcija mogla uopšte primijeniti, potrebno je utvrditi i krivicu učinioca. U osnovi ove krivice (krivične odgovornosti) nalazi se uračunljivost. U slučaju odsustva uračunljivosti, nema ni krivične odgovornosti, niti kažnjivosti takvog lica. Pored toga, uračunljivost učinioca u vrijeme izvršenja krivičnog djela može da bude i smanjena (u većoj ili manjoj mjeri). Tada postoji smanjena uračunljivost koja ne isključuje krivicu, ali utiče na odmjeravanje kazne. I neuračunljivost i smanjena uračunljivost predstavljaju, takođe, i osnove za primjenu posebne vrste krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih djela – medicinskih mjera bezbjednosti. O pojmu i karakteristikama neuračunljivosti govori se u ovom radu, i to sa teorijskog i praktičnog aspekta.

Ključne riječi: krivično djelo, učinilac, odgovornost, krivica, neuračunljivost, smanjena uračunljivost.

Datum prijema rada: 30. juli 2015.

Datum odobrenja rada: 5. avgust 2015.

O POJMU URAČUNLJIVOSTI

Uračunljivost predstavlja skup svjesnih (intelektualnih) i voljnih (voluntarističkih) elemenata koji određuju psihičko stanje učinioca krivičnog djela u vrijeme njegovog izvršenja koji ga čine sposobnim da misli, rasuđuje i odlučuje o svojim postupcima i da njima upravlja.¹ To je nužna pretpostavka (glavna komponenta ili osnovni sastojak) krivice, koja uključuje uvjerenje da je član društvene zajednice u mogućnosti da poštuje norme pravnog poretka na koje je obavezan. Ukoliko to nije moguće, tada koncepcija prekora zbog njegove odgovornosti nema smisla. Da bi čovjek, kao član društvene zajednice, bio u mogućnosti da poštuje norme društvenog ponašanja na koje je obavezan, pretpostavka je postojanje njegovih intelektualnih i voljnih sposobnosti.²

Uračunljivost, kao psihičko stanje učinioca krivičnog djela, sastoji se iz dvije grupe sposobnosti³: 1) intelektualne (svjesne ili kognitivne) i 2) voljne (voluntarističke).⁴ Intelektualna spo-

sobnost se sastoji u mogućnosti primanja utisaka o sebi i svijetu oko sebe, njihovom sređivanju, oblikovanju i zadržavanju, te u mogućnosti pravilnog odvijanja procesa mišljenja, tj. rasuđivanja i zaključivanja. Drugim riječima, intelektualna sposobnost predstavlja sposobnost čovjeka da ima svijest o onome što se dešava u njemu i oko njega, kao i o svojim postupcima u tom zbivanju. Drukčije rečeno, uračunljivost ima dvojaki sadržaj: 1) biološki i 2) psihološki. Biološka sadržina uračunljivosti se izražava u stanju duševnog zdravlja (odsustvu bilo kog oblika i vida duševne poremećenosti), dok se psihološka sadržina ispoljava u sposobnosti za rasuđivanje i odlučivanje⁵.

Intelektualne sposobnosti, sa aspekta uračunljivosti, znače sposobnost učinioca krivičnog djela da shvati zna-

kovog bitisanja. Njihovu integraciju obezbjeđuje očuvana svijest. Psihičke osobine predstavljaju relativno trajne karakteristike čovjekove ličnosti koje se ispoljavaju u njegovom ponašanju i reakcijama: temperament, navike, potrebe, sposobnosti i interesi. Psihički procesi se dijele na: (1) intelektualno-spoznajne (kognitivne) procese koji obezbjeđuju čovjeku mogućnost adekvatne i realne spoznaje svijeta koji ga okružuje i samog sebe: mišljenje, pažnja, opažanje, pamćenje i inteligencija, (2) emocionalni procesi, odnosno osjećajni dio čovjekovog psihičkog života koji predstavlja njegov subjektivni doživljaj lica, predmeta i pojava u okolini i zbivanja u sebi, (3) voljno-motivacioni (konativni) procesi koji podstiču ili zaustavljaju čovjekovu aktivnost i djelanje i time usmjeravaju i kontrolišu njegovo ponašanje: volja i voljna aktivnost, nagoni, motivi i motivacija (Čirić, 28).

⁵ Lazarević, 69.

¹ Vid. Petrović, Jovašević, (2005), 201–211.

² Vid. Kokolj, M. (1976). *Vještačenje u krivičnom postupku*. Sarajevo: Advokatura Bosne i Hercegovine, (8), 16–18.

³ Vid. Jovašević, Ikanović, 173–180.

⁴ Sposobnost za rasuđivanje i sposobnost za odlučivanje karakterišu skladnost cjelokupnog mentalnog funkcionisanja individue. Ono se sastoji iz psihičkih osobina i psihičkih procesa koji utiču na mentalne aktivnosti, a koji istovremeno obilježavaju i daju kvalitet u svakom trenutku čovje-

čaj svoga djela, da ima predstavu o njemu kao društveno opasnom i nedozvoljenom aktu koji on ostvaruje svojom radnjom. To znači da on može da ima svijest o radnji, posljedici i uzročnoj vezi između radnje i posljedice, odnosno o drugim obilježjima krivičnog djela. Voljne sposobnosti se sastoje u mogućnosti da se savladaju spoljne i unutrašnje prepreke i da se odluka izvrši preduzimanjem ili propuštanjem određene radnje u smislu shvatanja njenog značaja. Takva mogućnost da čovjek natjera sebe da preduzme ili propusti učinjenje određene radnje, odnosno djela - predstavlja sposobnost upravljanja svojim postupcima.⁶

Uračunljivost učinioca krivičnog djela se utvrđuje prema vremenu preduzimanja radnje izvršenja⁷ i uvijek u odnosu na konkretno izvršeno krivično djelo. Zaključak o uračunljivosti učinioca uvijek donosi sud. Samo je sud ovlašten da nakon izvedenih dokaza (uz pomoć nalaza i mišljenja ljekara vještaka sudsko psihijatrijske struke⁸) proglaši da li je učinilac krivičnog djela u vrijeme njegovog izvršenja bio uračunljiv.

Uračunljivost je osnov krivice (vinosti), jer ona ne može postojati bez uračunljivosti.⁹ To je klasično shvatanje odnosa između uračunljivosti i krivice. Naime, ako se krivica shvati kao psihički odnos učinioca prema svom djelu, onda je jasno da ga učinilac može imati samo ukoliko je sposoban da ima psihički odnos, tj. ukoliko je sposoban da izgradi svoj stav prema radnji i posljedici i drugim okolnostima krivičnog djela. Prema novijem shvatanju, uračunljivost se smatra ne kao osnov krivice, već kao opšti prethodni uslov za postojanje krivične odgovornosti. Naime, po ovom shvatanju, uračunljivost pretpostavlja krivičnu sposobnost koja je analogna građanskoj poslovnoj sposobnosti. Uračunljivost kao krivična sposobnost je lično svojstvo, jer svaka osoba mora da bude sposobna za rasuđivanje i odlučivanje da bi bila krivično odgovorna za učinjeno krivično djelo.

Iz prethodnog izlaganja proizlazi sljedeći zaključak: da bi učinilac djela mogao da zauzme bilo kakav psihički odnos prema svom djelu, mora da bude prosječno duševno normalna zdrava ličnost, tj. da ima normalan i zdrav psi-

hički aparat, sposoban da prima utiske iz spoljnog i unutrašnjeg svijeta, da ih sređuje, oblikuje i zadržava i da na taj način dobija saznanje o tome šta se događa oko njega i u njemu, da stvara zaključke i odluke kroz koje će izraziti svoj stav prema tim događajima. Ako je učinilac u vrijeme učinjenja djela imao zdrav psihički aparat, sposoban za pravilno funkcionisanje tada, za takvog učinioca, kažemo da je sposoban za rasuđivanje i odlučivanje, tj. da je uračunljiv. I obrnuto, ako učinilac nije bio sposoban da shvati značaj djela ili da upravlja svojim postupcima, onda takav učinilac djela nije uračunljiv.

POJAM I KARAKTERISTIKE NEURAČUNLJIVOSTI

Krivični zakoni koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini ne određuju zapravo pojam uračunljivosti, već pojam neuračunljivosti. U članu 34 stav 1 Krivičnog zakona BiH¹⁰, članu 36 stav 1 Krivičnog zakona Federacije BiH¹¹, članu 36 stav 1 Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH¹² i članu 14 stav 1 Krivičnog zakona Republike Srpske¹³ neuračunljivost¹⁴ se definiše kao nemogućnost shvatanja značaja svoga djela ili nemogućnost upravljanja svojim postupcima usljed postojanja trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja. To je psihičko stanje učinioca u vrijeme izvršenja konkretnog krivičnog djela usljed koga je isključena njegova sposobnost za rasuđivanje ili sposobnost za odlučivanje.¹⁵

Dakle, neuračunljivost učinioca krivičnog djela određuju dvije komponente: 1) biološka i 2) psihološka. Biološ-

⁶ Vid. Jovašević, (2010), 107–115.

⁷ Kocolj, M. (1981). *Neke osobenosti utvrđivanja duševnog stanja tempore criminis*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (5), 63–65.

⁸ Sudskopsihijatrijsko vještačenje je dokazna radnja u krivičnom postupku kojom se daje stručno mišljenje o određenim pitanjima iz oblasti psihijatrije, odnosno vrši se procjena psihičkog stanja lica i njegovih sposobnosti u odnosu na pojedini zakonski propis (Čirić, 17). Vještačenje psihijatrijskim pregledom optuženog je procesna radnja kojom se, uz pomoć vještaka, daje nalaz i mišljenje ako se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost optuženog ili da je on usljed zavisnosti od alkohola ili opojnih droga izvršio krivično djelo ili da je nesposoban za glavni pretes zbog duševnog poremećaja (Kozarić Kovačić et al., 22). Slično i Šeparović, Z. (1979). *Kriminološka ekspertiza i prognoza*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (3), 339–349; Džudža, DŽ. (1987–1988). *Uloga i zadaci savremene forenzične psihijatrije*. Mostar: Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, (8), 209–215.

⁹ Grčki Krivični zakonik u članu 34 izričito određuje da je uračunljivost prethodni uslov vinosti.

¹⁰ "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14 i 22/15. U daljem tekstu: KZBiH

¹¹ "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine" br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14. U daljem tekstu: KZFBiH

¹² Prečišćeni tekst -"Službeni glasnik BD BiH" broj 33/13. U daljem tekstu: KZ BDBiH.

¹³ "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13. U daljem tekstu: KZ RS.

¹⁴ Neuračunljivost treba razlikovati od nesposobnosti za radnju. Kada neko lice ostvari obilježje bića krivičnog djela u dubokom snu ili hipnotiziran, nema krivičnog djela zbog nepostojanja radnje izvršenja. Neuračunljivo lice je pak sposobno da preduzme radnju, jer je njegovo ponašanje izraz njegove volje, ali je ta volja posljedica određenih duševnih smetnji, pa se takvom licu ne može uputiti prekor zbog učinjenog djela (Novoselec, 214).

¹⁵ Neki inostrani krivični zakoni, na sličan način, određuju pojam neuračunljivosti. Tako, francuski Krivični zakonik u članu 122-1 neuračunljivim licem smatra lice čiji su postupci u vrijeme izvršenja krivičnog djela bili uzrokovani psihičkim i nervnim formama bolesti, lišavajući ga sposobnosti za rasuđivanje i odlučivanje (vid. Geninet, 117–121). Švajcarski Krivični zakonik u članu 10, pod neuračunljivim licem smatra ono lice koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela usljed dejstva duševne bolesti, slaboumlja ili teškog pomućenja svijesti nije moglo shvatiti protivpravnost radnje ili djelovati sa sviješću o protivpravnosti. Italijanski Krivični zakonik u članu 89 razlikuje uračunljivost, neuračunljivost i djelimično duševno rastrojstvo (koje postoji kada se lice u vrijeme izvršenja krivičnog djela zbog bolesti nalazi u stanju da je sposobnost za razumijevanje i volja znatno smanjena, ali nije isključena).

ka sadržina neuračunljivosti se izražava kroz nenormalno stanje duševnog zdravlja, kao postojanje određenog oblika i vida duševne poremećenosti, dok se psihološka sadržina ogleda u poremećaju psihičkih funkcija u sferi rasuđivanja ili odlučivanja. Objе ove sadržine (kumulativno ispunjene) zapravo čine uslove uračunljivosti.¹⁶

U krivičnom pravu postoji prezumpcija uračunljivosti. Naime, polazi se od pretpostavke da je svaki punoljetan učinilac krivičnog djela duševno normalan, pa stoga i uračunljiv. To znači da se kod svakog učinioca krivičnog djela neće u krivičnom postupku utvrđivati uračunljivost, već samo kod onog u čiju se normalnost (duševno zdravlje) posumnja na bazi njegovog ponašanja. Iz ovog proizlazi da se u krivičnom postupku ne utvrđuje uračunljivost, već neuračunljivost.

Neuračunljivost se procjenjuje s obzirom na vrijeme učinjenja krivičnog djela i konkretno učinjeno krivično djelo. Samo postojanje neuračunljivosti za vrijeme učinjenja krivičnog djela isključuje postojanje krivične odgovornosti. Neuračunljivost koja je postojala prije učinjenja krivičnog djela, kao i nastupila poslije njegovog učinjenja - bez uticaja je na krivičnu odgovornost učinioca djela. Neuračunljivost koja je nastupila poslije učinjenja krivičnog djela ima samo procesni, ali ne i krivičnopravni karakter (predstavlja osnov za obustavu krivičnog postupka). Procjena uračunljivosti se ne vrši uopšteno, već s obzirom na konkretno učinjeno krivično djelo. To znači da jedna osoba može da bude u isto vrijeme neuračunljiva u odnosu na jedno krivično djelo, a uračunljiva za drugo krivično djelo.¹⁷

Za utvrđivanje neuračunljivosti svi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini usvajaju mješoviti biološko-psihološki metod. Drugim riječima, da bi se utvrdilo da li je učinilac krivičnog djela neuračunljiv, potrebno je, najprije, da se ustanovi da li kod njega postoji neki od oblika duševne poremećenosti, pa da se tek tada ustanovi je li on bio u mogućnosti da shvati značaj svoga djela i da upravlja svojim postupcima. Prema tome, neuračunljivost se sastoji iz tri elementa: (1) nedostatak intelektualne moći (nemogućnost shvatanja značaja svoga djela), (2) nedostatak voluntarističke moći (nemogućnost upravljanja svojim postupcima) i (3) duševna poremećenost koja se može ispoljiti kao trajna ili privremena duševna bolest, privremena duševna poremećenost ili zaostali duševni razvoj.

DUŠEVNA POREMEĆENOST

Pod duševnom poremećenošću se podrazumijeva stanje usljed koga je došlo do narušavanja normalnog odvijanja psihičkih procesa kod učinioca krivičnog djela tako da on, usljed toga, nije u mogućnosti da pravilno rasuđuje i odlučuje. Duševne poremećenosti mogu biti naslijeđene, urođene ili stečene. Naslijeđene duševne poremećenosti su one koje su imali roditelji ili preci učinioca djela. Urođene duševne poremećenosti su pak one koje su nastale kod

ploda za vrijeme intrauterinog života usljed povreda, toksikacije i oboljenja mozga ili endokrinih žlijezda. Stečene duševne poremećenosti su one koje su nastale za vrijeme porođaja i poslije rođenja u toku života.

Uzroci duševnih poremećaja mogu da budu organske i psihološko-socijalne prirode. Kao uzroci organske prirode najčešće se javljaju naslijeđe, povrede, oboljenja i autointoksikacija ploda; zatim, povrede i oboljenja koja nastaju tokom života, posebno moždana oboljenja i oboljenja endokrinih žlijezda. Uzroci psihološko-socijalne prirode najčešće se duševni potresi koji nastaju zbog konflikata u socijalnoj sredini, iznenadnih životnih događaja koji imaju karakter drame, stresa, tragedije i sl.

Svi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini navode tri oblika duševne poremećenosti: (1) duševne bolesti (trajne ili privremene); (2) privremene duševne poremećenosti i (3) zaostali duševni razvoj.¹⁸ Međutim, u psihijatriji postoje različite klasifikacije patoloških stanja koja ulaze u pojam duševne poremećenosti, tako da nema jedne jedinstvene kategorizacije i klasifikacije koja bi bila opšteprihvaćena. To je i razlog zašto je zakonodavac dao šire pojmove koji označavaju samo opšte vidove ispoljavanja duševne poremećenosti, pružajući time mogućnost da se utvrđivanje konkretnih i specifičnih oblika vrši prema savremenim rezultatima naučnog dostignuća psihijatrije.

(1) Duševne bolesti ili psihoze su oboljenja centralnog nervnog sistema (prvenstveno mozga) koja se ispoljavaju u patološkim oblicima (poremećajima i procesima) većine psihičkih funkcija. Duševne bolesti predstavljaju organsko narušavanje strukture i funkcionisanja centralnog nervnog sistema, prije svega narušavanje strukture mozga (posebno kore velikog mozga), koji predstavlja materijalnu osnovu cjelokupnog psihološkog života čovjeka.¹⁹ Međutim, kod nekih duševnih bolesti nauka još uvijek nije uspjela da ustanovi u čemu se sastoji to strukturalno narušavanje, pa se stoga takve bolesti nazivaju funkcionalnim, za razliku od organskih kod kojih su utvrđene strukturalne promjene.

S obzirom na vremensko trajanje, duševne bolesti se dijele na trajne i privremene.²⁰ Trajna duševna bolest je mentalni poremećaj koji se smatra neizlječivim ili se kod nje ne može precizno odrediti trajanje i stepen oporavka. Uglavnom, ima hronični i progresivni karakter i tokom njene evolucije dolazi do značajnog stepena poremećaja

¹⁸ Neka inostrana krivična zakonodavstva (Srbije, Hrvatske, Crne Gore) kao oblik duševne poremećenosti, pored navedenih, smatraju i "druge teže duševne poremećenosti (smetnje)". To su različiti oblici poremećaja normalnog odvijanja psihičkih funkcija van navedenih: duševni poremećaji, nastranosti, devijacije i nagonске anomalije koje utiču na intelektualne ili voljne sposobnosti koji moraju da u konkretnom slučaju imaju karakter "teže" poremećenosti, što znači da traju duže ili da se manifestuju u većem obimu, jačem stepenu ili intenzitetu. U ove duševne smetnje spadaju: poremećaji ličnosti (psihopatije), poremećaji nagona (posebno seksualnog nagona) i teške neuroze (Novoselec, 219; Kozarić Kovačić, et al., 28).

¹⁹ Vid. Džudža, DŽ. (1989-1990). *Prava i obaveze mentalnih bolesnika*. Mostar: Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, (9-10), 141-144.

²⁰ Ćirić, 27.

¹⁶ Lazarević, 71.

¹⁷ Marjanović, 164 i 165.

psihičkih funkcija sve do teške degradacije i deterioracije ličnosti (shizofrenija, hronična psihoza naročito paranoja, parafrenija i demencija, posebno vaskularna i senilna). Dakle, pod trajnim duševnim bolestima podrazumijeva se dugovremena psihička bolest, koja se spontano ne može iscijeliti i uprkos liječenja savremenim medicinskim terapijskim metodama, ostaje neizlječiva. Privremena duševna bolest je mentalni poremećaj kod koga se izmjene većine ili svih psihičkih funkcija ispoljavaju privremeno i imaju ograničeno trajanje. Kod nje simptomi i znaci bolesti perzistiraju u kraćem ili dužem vremenskom periodu, a nakon toga dolazi do njihovog potpunog povlačenja i normalizacije psihičkog stanja, spontano ili usljed preduzetih terapijskih postupaka. To su oboljenja koja dovode do kraćeg bolovanja, poslije čega dolazi do zaliječenja. Takve bi bolesti bile one koje dovode do delirantnih stanja, tj. do sistemiziranih halucinatornih pojava (deluzije). U tu grupu oboljenja spadaju razna trovanja. Povremena duševna bolest je mentalni poremećaj koji se javlja povremeno, u nepravilnim vremenskim intervalima, u vidu delirantnih stanja (reaktivne ili simptomatske psihoze, psihoze narkomana ili alkoholičara²¹, epileptično sumračno stanje). Periodična duševna bolest je mentalni poremećaj koji se javlja u određenom perioditetu, u približno jednakim vremenskim intervalima između kojih postoje slobodni intervali, tj. intervali duševnog zdravlja – *lucida intervala* (bipolarni – manično-depresivna psihoza i unipolarni – depresivne ili manične epizode).

S obzirom na uzrok, duševne bolesti se dijele na egzogene i endogene. Egzogene su duševne bolesti koje izazivaju spoljni faktori, koji dakle spolja djeluju na organizam i čije se dejstvo može utvrditi, pa se za njih kaže da su organski uzrokovane (npr. traumatske psihoze poslije povrede mozga, progresivna paraliza, epilepsija). Endogene duševne bolesti su one koje izazivaju unutrašnji uzroci kao što su: paranoja, šizofrenija, manično-depresivna psihoza ili ciklotimija.

(2) Privremena duševna poremećenost označava privremeni poremećaj većine psihičkih funkcija razuma, volje i osjećanja nastalog pod dejstvom endogenog ili egzogenog izazivača koji se poslije kraćeg ili dužeg vremena može zaliječiti ili izliječiti bez vidljivih ili trajnijih posljedica.²² Privremenu duševnu poremećenost prema Jevtiću, mogu pro-

uzrokovati sljedeća stanja: (1) reaktivna psihopatska stanja, naročito komplikovana s patološkim afektima kao što su patološke reakcije u redovnom životu, patološke reakcije u ratu, psihičke indukcije i epidemije, hipnotično stanje²³, moralna zakržljaloš i zatvoreničke psihopatske reakcije; (2) psihopatije²⁴ kombinovane sa patološkim afektima ili sa prehranbenim, odbrambenim i roditeljskim nagonom; (3) seksualne psihopatije²⁵, kombinovane s patološkim afektom, kao što je slučaj kod homoseksualaca, transvestita, egzibicionista, fetišista, sodomista i (4) akutni alkoholizam, dipsomanija, privremena patofizička stanja alkoholizma, privremena stanja narkomana, privremena patofizička stanja usljed trovanja i asfiksije, zbog moždanih oboljenja, tumora i povreda itd. Pored navedenih stanja, privremenu duševnu poremećenost mogu izazvati još i afektivna stanja jakog intenziteta koja nisu patološkog karaktera, ali koja su u stanju da potpuno prekinu psihičke procese, tj. da dovedu do šoka. Od patoloških stanja koja predstavljaju privremenu duševnu poremećenost treba navesti još i somnambulizam ili mjesečarstvo.

(3) Zaostalost duševnog razvoja ili oligofrenija je stanje nedovoljne duševne razvijenosti u smislu urođenog ili stečenog defekta intelektualnih sposobnosti (mentalna retardacija) koja je prouzrokovana zakržljalošću centralnog nervnog sistema (prvenstveno mozga i čula), nenormalnošću endokrinih žlijezda ili neživljenjem u socijalnoj sredini.²⁶ U zaostalost duševnog razvoja spadaju: idiotizam, imbecilitet i debilnost (cerebralne oligofrenije), zatim kretenizam i infantilnost (endokrine oligofrenije), moralno ludilo ili nedostatak moralnog čula pod kojim se podrazumijeva urođena nesposobnost da se postupa u skladu sa moralnim normama i, najzad, čulni nedostaci kod osoba koji mogu da utiču na registrovanje i shvatanje pojava i zbivanja u okolini kao što su nedostatak sluha i vida i nedostatak sluha i govora (gluhonijemi). Zaostalost duševnog razvoja je uglavnom patološkog karaktera. Uzroci ovog stanja mogu biti brojni i različiti. Neki od njih se javljaju za vrijeme porođaja i poslije porođaja (u toku prvih godina razvoja djeteta).

Zaostali duševni razvoj, kao oblik duševne poremećenosti, može se stepenovati prema vrijednostima koje se dobijaju na psihološkim testovima za mjerenje inteligencije. Tako se razlikuje: (1) laka zaostalost (kada se koeficijent inteligencije ispitivane osobe na ovim testovima kreće između 70 i 85), (2) srednja zaostalost (kada se koeficijent

²¹ Vid. Bokonić, R. (1979). *Psihičke promjene hroničnih alkoholičara i njihov značaj u pravnoj medicini*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (3), 325–337; Ramljak, A., Jusufbegović, S. (1990). *Psihološke i socijalno patološke karakteristike narkomanije s osvrtom na forenzični aspekt*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (14), 217–225.

²² Radi se o težim poremećajima svijesti koji su izazvani uzrocima koji pripadaju normalnoj psihologiji: iscrpljenost, umor, buniolo, hipnoza, potresni doživljaji ili akutna opijenost. Ovdje se ubrajaju i sumračna stanja, kao i afekti (mržnja, strah, ljubomora, stres), a posebnu vrstu radnje u efektu čine radnje "kratkog spoja". One postoje kada učinilac na iracionalan način, radnjom koja je potpuno strana njegovoj ličnosti, želi da razriješi unutrašnju napetost (Novoselec, 218).

²³ Vid. Kokolj, M. (1984). *O hipnozi i hipnotizmu s posebnim osvrtom na njihov krivičnopravni tretman*. Sarajevo: Pravna misao, (3–4), 26–40.

²⁴ Bokonić, R. (1982). *Psihopatije – njihov socijalni i pravnomedicinski značaj*. Sarajevo: Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 5–31; Džudža, DŽ. (1985). *Pravnomedicinsko vještačenje psihopatske ličnosti*. Sarajevo: Pravna misao, (1–2), 29–40.

²⁵ Bokonić, R. (1981). *Seksualne nastranosti i njihov pravnomedicinski značaj*. Sarajevo: Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 61–86.

²⁶ Bokonić, R. (1982). *Pravnomedicinski značaj duševne zaostalosti*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (6), 137–151.

kreće između 50 i 70) i (3) teška zaostalost (kada se koeficijent kreće od 0 do 50).

Zaostali duševni razvoj, kao oblik duševne poremećenosti, treba razlikovati od eventualne nepotpune duševne razvijenosti osoba koje su neznatnije prekoračile granice punoljetstva, ali se još nisu potpuno duševno razvile usljed pojedinih individualnih svojstava, ali i pojedinih spoljnih uticaja. Tako, izuzetno, mlađe punoljetne osobe mogu da budu nepotpuno duševno razvijene, odnosno njihova duševna razvijenost može da odgovara razvijenosti maloljetnika. Međutim, takvo stanje ne odgovara zaostalom duševnom razvoju kao osnovu koji isključuje uračunljivost.

MOGUĆNOST RASUĐIVANJA I ODLUČIVANJA

Kada se utvrdi da je neka osoba duševno poremećena, to ne znači da je ona istovremeno i neuračunljiva. Duševna poremećenost ne dovodi automatski do neuračunljivosti. Da bi takva osoba bila i neuračunljiva, potrebno je da se ustanovi da je ona usljed duševne poremećenosti bila u nemogućnosti da rasuđuje ili odlučuje. Prema tome, ako je duševno poremećena osoba (tj. osoba koja je trajno ili privremeno duševno bolesna, privremeno duševno poremećena ili zaostalog duševnog razvoja) bila usljed te poremećenosti u nemogućnosti da rasuđuje ili odlučuje - onda je ona neuračunljiva.

Nemogućnost rasuđivanja učinioca krivičnog djela znači nemogućnost shvatanja značaja svoga djela, a nemogućnost odlučivanja - njegovu nemogućnost upravljanja svojim postupcima prema sadržaju svijesti. Nemogućnost shvatanja značaja svoga djela označava intelektualnu nemoć jedne osobe da shvati stvarni (realni) i društveni značaj djela. To znači da učinilac krivičnog djela, u vrijeme preduzimanja radnje, nije bio u mogućnosti da shvati radnju i posljedice djela, kao i sve okolnosti koje čine obilježje bića tog djela. Nemogućnost shvatanja društvenog značaja djela znači da ne postoji mogućnost takve osobe da shvati da je njeno djelo asocijalno, tj. štetno i opasno za društvo, te da ono ne odobrava njegovo ponašanje, već ga, naprotiv, osuđuje. U pravnoj teoriji, istina rijetko, javlja se i shvatanje prema kome je za postojanje neuračunljivosti, pored nemogućnosti shvatanja stvarnog i društvenog značaja djela, potrebno i da postoji nemogućnost shvatanja pravnog značaja djela, odnosno nemogućnost shvatanja protivpravnosti, odnosno zabranjenosti djela ili, drugim rečima, nedostatak svijesti, predstave učinioca da se svojom radnjom sukobljava sa pravom, pravnim poretom ili pak nedostatka svijesti da čini nešto što je pravno zabranjeno. Pri tom, nije potrebno da je učinilac svjestan i nemoralnosti takvog djela.²⁷

²⁷ Novoselec smatra da je za postojanje uračunljivosti potrebno postojanje svijesti na strani učinioca da svojom radnjom čini nešto što je zabranjeno normama pravnog poretka. Od učinioca se, pak, ne traži poznavanje teksta zakona kojim se predviđaju pojedina krivična djela nego je dovoljna "laička" svijest o pravnoj zabranjenosti djela (paralelna ocjena u laičkoj sferi). Učinilac krivičnog djela mora na laički način da bude svjestan pravne zabranjenosti djela, ali se od njega ne traži i svijest o kažnjivosti svoga

Mogućnost odlučivanja predstavlja moć upravljanja svojim postupcima, i to saglasno sadržaju svijesti. To znači da je mogućnost odlučivanja vezana za mogućnost rasuđivanja. Iz ovoga proizilazi da se mogućnost odlučivanja neće ni ispitivati ukoliko se utvrdi da duševno poremećena osoba nije sposobna za rasuđivanje. Dakle, mogućnost odlučivanja pretpostavlja postojanje mogućnosti rasuđivanja i obrnuto. Pošto se utvrdi postojanje mogućnosti rasuđivanja, mora se utvrditi i postojanje mogućnosti odlučivanja. Zapravo, mogućnost odlučivanja se izražava u preduzimanju voljne radnje. To je složen proces koji se sastoji u sposobnosti da se savladaju unutrašnje i spoljne teškoće i prepreke. Unutrašnje teškoće se sastoje u borbi motiva (od kojih jedni djeluju u pravcu učinjenja, a drugi protiv učinjenja djela), u vladanju osjećanjima (gušenju i povlađivanju strastima i afektima) i vladanju nagonima, dok se spoljne teškoće sastoje u otklanjanju raznih objektivnih prepreka, kao što su nabavljanje sredstava za učinjenje djela, pronalazjenje saučesnika itd. Prema tome, voljna radnja se sastoji iz dva stadijuma: (1) pripremnog stadijuma, koji se sastoji iz prethodne svijesti o cilju i misaone akcije (prosuđivanja različitih mogućnosti, odabiranja motiva, pravca, puta i načina djelovanja itd.) i (2) završnog stadijuma, koji predstavlja izvršenje donijete odluke. Nemogućnost odlučivanja znači, dakle, nemogućnost učinioca da kontroliše svoje ponašanje, da ga usmjerava u određenom pravcu, da upravlja svojim postupcima saglasno sadržaju svijesti. To je, dakle, nemogućnost preduzimanja voljne radnje.

BITNO SMANJENA URAČUNLJIVOST

Bitno smanjena uračunljivost je bitno smanjena²⁸ sposobnost učinioca krivičnog djela da rasuđuje ili odlučuje o svojim postupcima usljed postojanja nekog od stanja duševne poremećenosti: trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja. Naime, između duševnog zdravlja, na kome se bazira uračunljivost i duševne poremećenosti koja

ponašanja. Naime, svijest o kažnjivosti sadrži u sebi i svijest o protivpravnosti, ali ne i obrnuto. Moguće je, tako, da učinilac djela bude svjestan protivpravnosti svoga djela, ali da ne zna da je ono kažnjivo kada ne zna sadržinu krivičnopravne norme, ali zna da krši neku normu iz drugih grana prava (obligacionog, porodičnog, radnog, upravnog), a za to je dovoljna svijest o protivpravnosti (Novoselec, 249).

²⁸ Riječ "bitno" smanjena uračunljivost se u teoriji shvata kao "mnogo" ili "u znatnoj mjeri". Radi se o stanjima gdje se sposobnost za rasuđivanje ili sposobnost za odlučivanje moraju kvantifikovati, stepenovati kao psihološke kategorije. Najčešće se ovaj stepen "bitnog umanjenja" utvrđuje na bazi prirode i jačine biološkog osnova koji je prouzrokovao poremećaje u psihičkim funkcijama, što se utvrđuje u svakom konkretnom slučaju, pri čemu poseban značaj ima "ocjena, uvjerenje" vještaka (Lazarević, 76 i 77). Međutim, u teoriji ima i takvih shvatanja prema kojima bitno smanjena uračunljivost nije uopšte treća kategorija (pored uračunljivosti i neuračunljivosti) - neka "polovična uračunljivost" niti prelazni oblik između uračunljivosti i neuračunljivosti, nego samo podvrsta uračunljivosti za koju je karakteristično smanjenje krivice. Radi se, naime, o uračunljivom licu, jer može shvatiti svoje ponašanje i vladati svojom voljom, ali otežano (Novoselec, 223).

dovodi do neuračunljivosti, postoje brojna prelazna stanja koja dovode do toga da učinilac nije ni uračunljiv ni neuračunljiv. To psihičko stanje učinioca u vrijeme izvršenja krivičnog djela karakteriše ograničenje uračunljivosti, koje se istovremeno pojavljuje i kao ograničenje neuračunljivosti i, po svom obliku i intenzitetu, može javiti u različitim stepenima - naziva se bitno smanjena uračunljivost. Kao poseban institut, bitno smanjena uračunljivost je uvedena u krivično zakonodavstvo pod uticajem učenja sociološke škole - na bazi dostignuća savremene psihijatrije. Uvođenjem ovog instituta proširena je mogućnost individualizacije kazne prema učiniocima krivičnih djela s obzirom na njihovu biopsihološku konstituciju.²⁹ Ovdje se radi o učiniocu krivičnog djela koji je sposoban da razlikuje dobro od zla, ali koji za tu spoznaju (zbog određenih duševnih smetnji) mora uložiti mnogo veći napor. On ima teškoće u pogledu poštovanja društvenih i pravnih normi.³⁰

Bitno smanjenu uračunljivost prouzrokuju ista stanja duševne poremećenosti koja inače prouzrokuju i neuračunljivost. Naime, ne postoje posebna duševna stanja koja bi bila specifična za bitno smanjenu uračunljivost. Prema tome, da li će postojati neuračunljivost ili bitno smanjena uračunljivost, pri postojanju stanja duševne poremećenosti (trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja) - zavisi od snage dejstva ovih stanja na moć rasuđivanja i odlučivanja. Po pravilu, duševne bolesti dovode do neuračunljivosti. Međutim, one se mogu ispoljavati u različitim oblicima tako da neki od lakših oblika bolesti imaju za posljedicu smanjenu uračunljivost. Sem toga, u odnosu na izvjesna krivična djela, ista duševna bolest može imati za posljedicu neuračunljivost, a u odnosu na druga krivična djela smanjenu uračunljivost. Privremene duševne bolesti, posebno one koje se javljaju kao povremene bolesti kada su u stanju mirovanja, mogu djelovati kao uzroci smanjene uračunljivosti. Kao uzroci smanjene uračunljivosti najče-

šće se smatraju: psihopatije, alkoholizam, narkomanija³¹, neuroze, poremećaji u oblasti volje, osjećanja, nagona (posebno seksualnih) i afekata, te neka fiziološka stanja kao što su staračka senilnost, zatvorska psihoza, trudnoća, porođaj, klimakterijum i sl. Utvrđivanje bitno smanjene uračunljivosti vrši se primjenom istih metoda kojima se utvrđuje i neuračunljivost.

Krivični zakoni u Bosni i Hercegovini (član 34 stav 2 KZ BiH, član 36 stav 2 KZ FBiH, član 36 stav 2 KZ BDBiH i član 14 stav 2 KZ RS) poznaju bitno smanjenu uračunljivost. Ona postoji onda kada je kod učinioca krivičnog djela, u vrijeme njegovog učinjenja, sposobnost da shvati značaj svoga djela ili sposobnost da upravlja svojim postupcima - bila bitno smanjena usljed duševne poremećenosti. To znači da svako smanjenje sposobnosti za rasuđivanje i odlučivanje ne dovodi do smanjene uračunljivosti, već samo bitno umanjenje sadržaja svijesti ili volje. Proizilazi da kod nekog učinioca djela može postojati smanjena sposobnost za rasuđivanje ili odlučivanje, ali da se on smatra uračunljivim. Da bi se takav učinilac smatrao smanjeno uračunljivim, potrebno je da to smanjenje sposobnosti za rasuđivanje ili odlučivanje bude izraženo u znatnom stepenu, u većoj mjeri, tako da se on ne može smatrati uračunljivim. Izraz bitno smanjena sposobnost za rasuđivanje i odlučivanje čini granicu između smanjene uračunljivosti i uračunljivosti s jedne strane, i granicu između smanjene uračunljivosti i neuračunljivosti, s druge strane.

Nedovoljna duševna razvijenost maloljetnika ili mladih punoljetnih osoba ne može da predstavlja osnov za postojanje bitno smanjene uračunljivosti. Bitno smanjena uračunljivost ne obuhvata nedovoljnu duševnu razvijenost, pa se ovaj institut krivičnog prava ne odnosi na maloljetnike, odnosno mlađe punoljetne osobe koje nisu dovoljno duševno razvijene.

Utvrđivanje bitno smanjene uračunljivosti vrši se u odnosu na konkretno krivično djelo, i to prema vremenu učinjenja tog djela. Postojanje bitno smanjene uračunljivosti prije učinjenja ili poslije učinjenja krivičnog djela je irelevantno za krivičnu odgovornost i kažnjivost učinitelja. Za razliku od neuračunljivosti koja isključuje krivičnu odgovornost (pa i kažnjivost učinioca djela), bitno smanjena uračunljivost nije osnov za isključivanje krivične odgovornosti, već samo osnov za blaže kažnjavanje. Bitno smanjena uračunljivost je u nekim zakonodavstvima obavezni, a u drugim - fakultativni osnov za blaže kažnjavanje. Tako, neka zakonodavstva daju ovlašćenje sudovima da mogu kaznu neograničeno ublažiti prema učiniocu krivičnog djela sa bitno smanjenom uračunljivošću, dok druga predviđaju ograničeno ublažavanje, tj. blaže kažnjavanje, ali u granicama pravila o ublažavanju kazne predviđenih zakonom. Prema zakonodavstvu BiH, bitno smanjena uračunljivost je fakultativni osnov za ublažavanje kazne. Takođe, bit-

²⁹ Niz savremenih krivičnih zakonodavstava poznaje ovaj institut, kao npr. Krivični zakonik Švajcarske u članu 11 ili Krivični zakonik Bugarske u članu 33 stav 2. Tako, Krivični zakonik Ruske Federacije u članu 22 predviđa da smanjena uračunljivost postoji kada uračunljiva osoba, u vrijeme učinjenja krivičnog djela, zbog psihičkih poremećaja - nije mogla u potpunosti da shvati okolnosti i društvenu opasnost svog djela ili da njime upravlja. Krivični zakonik Grčke u članu 35 propisuje da je za postojanje ovog instituta potrebno da je kod učinioca, u vrijeme učinjenja krivičnog djela, zbog bolesne poremećenosti duševnog zdravlja ili svijesti, u znatnoj mjeri smanjena sposobnost da shvati protivpravnost djela ili da postupa prema tom shvatanju. U članu 21 Krivičnog zakonika SR Njemačke propisano je da smanjena uračunljivost postoji ako je sposobnost učinioca da shvati protivpravnost djela ili da postupa u skladu sa takvim shvatanjem bila bitno smanjena zbog duševnog oboljenja, značajnih smetnji svijesti, zaostalog duševnog razvoja ili druge teške duševne abnormalnosti. Prema članu 122-1 stav 2 Krivičnog zakonika Francuske, smanjena uračunljivost je postojanje djelimične sposobnosti rasuđivanja i odlučivanja učinioca u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Slično rješenje poznaje i Krivični zakonik Poljske u članu 25 stav 2.

³⁰ Kozarić Kovačić et al., 31.

³¹ Vid. Kokolj, M. (1977). *Krivičnopravni tretman tabletomanija kao jednog od savremenih oblika toksikomanije*. Sarajevo: Pravna misao, (9-10), 78-89.

no smanjena uračunljivost učinioca krivičnog djela predstavlja i osnov za primjenu mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja iz čl. 71 KZ BiH, 74 KZ FBiH, 74 KZ BDBiH i 58 KZ RS, ukoliko postoji opasnost da bi uzroci takvog stanja mogli i ubuduće da djeluju na učinioca da učini novo krivično djelo.³²

ACTIONES LIBERAE IN CAUSA (SAMOSKRIVLJENA NEURAČUNLJIVOST)

Pravilo je da se uračunljivost (krivica) učinioca krivičnog djela utvrđuje prema vremenu preduzimanja radnje učinjenja krivičnog djela – *in tempore criminis*. Ukoliko u tom vremenskom periodu na strani učinioca djela nema uračunljivosti, nema ni krivice, pa ni kažnjavanja takvog lica. Od ovog pravila postoji izuzetak kada se učinilac sam stavi u stanje neuračunljivosti, pa učini krivično djelo. U takvom slučaju učinilac je kriv iako je djelo učinio u neuračunljivom stanju pod uslovom da se sam stavio u takvo stanje upotrebom alkohola³³, opojnih droga ili na drugi način i ako je u vrijeme dovođenja u takvo stanje njegovo djelo bilo obuhvaćeno umišljajem ili nehatom, a zakon za takvo djelo propisuje krivicu i za nehat. Taj izuzetak se naziva samoskrivljena neuračunljivost³⁴ ili *actiones liberae in causa* (radnja slobodna u uzroku). Naime, uračunljivost učinioca krivičnog djela koji se upotrebom alkohola, opojnih droga ili na drugi način doveo u stanje u kome nije mogao da shvati značaj svoga djela ili da upravlja svojim postupcima, utvrđuje se prema vremenu neposredno prije dovođenja u to stanje. Ovdje se utvrđivanje krivice premješta u prethodni stadij – prethodna krivica.³⁵

Izraz *actiones liberae in causa* označava radnju koja je slobodna u odluci, ali ne i u učinjenju. Pošto je radnja kri-

vičnog djela ostvarena u stanju neuračunljivosti, u pravnoj teoriji se postavlja pitanje kažnjavanja učinioca za ovakvo učinjenje djela. Prema starijem shvatanju, učinilac krivičnog djela nije kriv (dakle ni krivično odgovoran), s obzirom na to da je posljedicu prouzrokovao u neuračunljivom stanju. Radnja kojom se učinilac stavlja u neuračunljivo stanje, ima karakter prethodne, tj. pripreme radnje, a za pripremu radnju se, po pravilu, ne kažnjava.

Prema novijem shvatanju, radnja kojom se učinilac stavlja u neuračunljivo stanje opijanjem ili na drugi način, nije priprema radnja, već predstavlja radnju učinjenja djela, pošto se ona na posredan način javlja kao posljedica. Naime, stavljanjem u privremeno neuračunljivo stanje, učinilac je sam sebe upotrijebio kao sredstvo za učinjenje krivičnog djela, te je zbog toga kriv za učinjeno krivično djelo. Prema tome, krivica za institut *actiones liberae in causa* bazira se na činjenici da učinilac, u momentu stavljanja sebe u privremeno neuračunljivo stanje, ostvaruje uzrok posljedice, pod uslovom da je tog momenta bio uračunljiv i da je znao, odnosno mogao znati i bio dužan da zna da u takvom stanju može učiniti krivično djelo.³⁶

Za postojanje samoskrivljene neuračunljivosti, u smislu člana 34 stav 3 KZ BiH, člana 36 stav 3 KZ FBiH, člana 36 stav 3 KZ BDBiH i člana 14 stav 3 KZ RS, potrebno je ispunjenje sljedećih uslova: (1) da se osoba sama stavlja u stanje privremene neuračunljivosti, (2) da je u vrijeme stavljanja u stanje privremene neuračunljivosti uračunljiva, tj. sposobna da shvati značaj svoga djela ili da upravlja svojim postupcima, (3) da je u stanju privremene neuračunljivosti učinila krivično djelo činjenjem ili nečinjenjem (sa umišljajem ili iz nehata) i (4) da između radnje, kojom se osoba stavlja u privremeno neuračunljivo stanje i posljedice ostvarenog krivičnog djela - postoji uzročni odnos. Ali, ovaj institut ne postoji ako je osoba bila neuračunljiva u vrijeme upotrebe opojnih sredstava, tj. opijanja ili kada je u opijeno stanje došla pod dejstvom prinude, obmane ili neotklonjive zablude. Takođe, nema samoskrivljene neuračunljivosti kada osoba upotrijebi veoma malu količinu alkohola od koje se ne bi mogao niko opiti, ako usljed toga dođe do patološkog pijanstva zbog postojanja nekog organskog poremećaja (npr. poremećaja metabolizma), čega ona nije svjesna.

Pored svojevoljnog stavljanja u opijeno stanje koje se može pripisati umišljaju ili nehatu, za postojanje ovog instituta je potrebno da je u takvom stanju učinjeno krivično djelo u odnosu na koje kod učinioca postoji vinost. Međutim, kada se radi o tome koji oblik vinosti (umišljaj ili nehat) je potreban za postojanje krivice u ovakvom slučaju, u teoriji i pozitivnom zakonodavstvu postoji više shvatanja.

³⁶ Krivični zakonik Ruske Federacije (član 23) ovaj institut definiše na jednostavniji način. On, naime, postoji kada neka osoba učini krivično djelo u stanju opijenosti izazvano upotrebom alkohola, opojnih droga ili drugih omamljujućih sredstava. Slično rješenje poznaju i drugi krivični zakoni, kao npr. Krivični zakonik Grčke u članu 36, Krivični zakonik Poljske u članu 25 stav 3, Krivični zakonik Švajcarske u članu 12, odnosno Krivični zakonik Španije u članu 21 stav 2.

³² Vid. Ramljak, A. (1988). *Izricanje mjera bezbjednosti mentalno poremećenim licima*. Banja Luka: Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, (12), 119–127.

³³ Vid. Koprivica, Z. (1973). *Utjecaj alkoholisanosti na uračunljivost izvršioca krivičnih djela*. Sarajevo: Pravna misao, (11–12), 57–63; Kokolj, M. (1977). *Značaj utvrđivanja načina dovođenja u neuračunljivo stanje za pravilno određivanje oblika vinosti kod actiones liberae in causa*. Sarajevo: Advokatura Bosne i Hercegovine, (12), 82–86; Kokolj, M. (1979). *Analiza primjene instituta actiones liberae in causa u praksi Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine u periodu od 1957-1975. godine*. Sarajevo: Pravna misao, (1–2), 72–79.

³⁴ Na isti način i pod istim nazivom je ovaj institut određen u Krivičnom zakonu Republike Hrvatske.

³⁵ U pravnoj teoriji se smatra da se ovdje radi o zakonskoj konstrukciji čiji je smisao da se i u ovakvim slučajevima zadrži subjektivna krivična odgovornost, što je u velikoj mjeri fiktivno. Time se procjene o uračunljivosti i krivici učinioca pomjeraju sa vremena izvršenja krivičnog djela na ranije vrijeme – vrijeme dovođenja sebe u neuračunljivo stanje, a krivica se određuje kroz svijest i volju prema mogućnosti izvršenja djela. Uz to, u praksi je teško utvrditi da li je učinjeno djelo prethodno bilo obuhvaćeno umišljajem ili nehatom učinioca. Češće je slučaj da učinilac, dovodeći sebe u neuračunljivo stanje - niti je imao niti je mogao da ima predstavu o izvršenju krivičnog djela [vid. Jovašević, (2002), 178–182]. Učinilac krivičnog djela nije slobodan u trenutku izvršenja krivičnog djela (*in actu*), ali je bio slobodan, a onda i kriv u trenutku kada je uzrokovao svoju neuračunljivost (*in causa*) - Novoselec, 221.

Prema jednom shvatanju, krivica postoji samo ako je u odnosu na prouzrokovanu posljedicu kod učinioca u uračunljivom stanju prije opijanja postojao umišljaj. Prema drugom shvatanju, koje je više prihvaćeno, krivica postoji kada je kod učinioca postojao umišljaj ili nehat u odnosu na posljedicu prouzrokovanu u opijenom stanju.

To znači da je (prema zakonskim rješenjima u Bosni i Hercegovini) kriv učinilac krivičnog djela koji upotrebom alkohola, droga ili na drugi način dovede sebe u stanje u kome nije mogao shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima, ako je prije nego što se doveo u to stanje djelo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili je u odnosu na krivično djelo kod njega postojao nehat, a zakon za takvo djelo predviđa krivicu i za nehat. Za samoskrivljenu neuračunljivost ili *actiones liberae in causa* se odgovara po opštim principima na kojim se inače zasniva krivična odgovornost.

Uračunljivost kod učinioca mora da postoji u vrijeme kada se on upotrebom alkohola, opojnih droga ili na drugi način (hipnozom, autosugestijom i sl.) stavlja u privremeno neuračunljivo stanje. On mora da bude sposoban da shvati da se upotrebom ovih sredstava može opiti i da u takvom stanju može učiniti krivično djelo, pa da odluči hoće li da upotrijebi ta sredstva. Tako, krivica za učinjeno djelo postoji ako kod njega postoji umišljaj ili nehat u odnosu na posljedicu koja je prouzrokovana u opijenom stanju.

To znači da krivica postoji kako za umišljajno, tako i za nehatno skrivljenu neuračunljivost, s tim što se za umišljajno odgovara uvijek, a za nehatnu samo kada zakon propisuje krivicu i za nehat. Međutim, upotrebom alkohola, droga ili na drugi način učinilac može sebe da dovede ne u stanje neuračunljivosti, već u stanje bitno smanjene uračunljivosti. To je slučaj skrivljene bitno smanjene neuračunljivosti koja ne predstavlja osnov za blaže kažnjavanje učinioca prema odredbi člana 34 stav 4 KZ BiH, člana 36 stav 4 KZ FBiH i člana 36 stav 4 KZ BDBiH. Ovakvo rješenje ne poznaje KZ RS.

Pored samoskrivljene neuračunljivosti, neka inostrana krivična zakonodavstva poznaju i posebno krivično djelo opijanja.³⁷ Za ovo djelo potrebno je da je osoba kriva za izazivanje stanja potpunog pijanstva u kome je učinila bilo koje krivično djelo. Dakle, kod samoskrivljene neuračunljivosti krivica učinioca postoji u odnosu na radnju opijanja i posljedicu krivičnog djela prouzrokovanu u stanju pijanstva, dok kod krivičnog djela opijanja krivica učinioca postoji samo u odnosu na potpunu opijenost kao posljedicu radnje opijanja, ali ne i na krivično djelo prouzrokovano u stanju pijanstva. Prema tome, ovdje ne postoji krivica u odnosu na krivično djelo kao kod *actiones liberae in causa*, već samo u odnosu na prouzrokovanje opijenosti, tj. privremene neuračunljivosti. U ovom slučaju je inkriminisana

sama radnja opijanja, a u odnosu na krivično djelo koje je prouzrokovano u uračunljivom stanju - ne smije da postoji vinost. Dakle, kod krivičnog djela opijanja vinost postoji samo u odnosu na potpunu opijenost kao posljedicu radnje opijanja.³⁸ To znači da prema zakonima koji poznaju opijanje kao posebno krivično djelo - postoji krivična odgovornost na bazi prouzrokovanja.

ZAKLJUČAK

Poseban problem u krivičnom pravu, ali i pomoćnim krivičnim naukama (sudska psihijatrija) predstavlja utvrđivanje neuračunljivosti (odnosno stanja smanjene uračunljivosti učinioca krivičnog djela u vrijeme preduzimanja radnje njegovog izvršenja. To je i logično, jer je uračunljivost učinioca krivičnog djela (koja se uvijek pretpostavlja) osnova njegove krivice (krivične odgovornosti) i pretpostavka za primjenu u zakonu propisane kazne za učinjeno djelo. U slučaju odsustva uračunljivosti, dakle, pri postojanju neuračunljivosti, nema krivice na strani učinioca krivičnog djela, pa time ni mogućnosti izricanja kazne, niti mjere upozorenja prema takvom licu. Jedino preostaje da se prema njemu primijeni neka od medicinskih mjera bezbjednosti (u zavodskom sistemu ili na slobodi).

Pored neuračunljivosti, koja isključuje krivicu, u krivičnom pravu postoje i drugi oblici smanjenja (većoj ili manjoj mjeri) uračunljivosti. Tada postoji bitno smanjena ili samo smanjena uračunljivost koji ne isključuju krivicu učinioca, ali utiču na njegovo blaže kažnjavanje. Takođe se prema ovim licima mogu izreći i medicinske mjere bezbjednosti, na osnovu nalaza i mišljenja ljekara vještaka sudsko psihijatrijske struke.

Moguća je i krivičnopravna situacija da je učinilac krivičnog djela u vrijeme preduzimanja radnje izvršenja bio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, ali se u takvo stanje učinilac sam doveo upotrebom alkohola ili opojnih droga. Tada postoji skrivljena (ili samoskrivljena) neuračunljivost ili smanjena uračunljivost koja ne utiče na krivicu učinioca.

LITERATURA

- Anagnostopoulos, I., Magliveras, K. (2000). *Criminal Law in Greece*. International Encyclopaedia of Laws (IEL) / Criminal Law Series, The Hague: Kluwer Law International.
- Antolisei, F. (2003). *Manuale di Diritto Penale - Parte Generale* (16ma ed. Giuffrè Editore).
- Bachmaier, W. L., Garcia, A.M. (2013). *Criminal Law in Spain - 2nd edition*. Wolters Kluwer.
- Бажанов, М. І., Баулін, Ю. В., Борисов, В. І. (2005). Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник. Київ: Юрінком Інтер.
- Bartone, N. (2007). *Diritto penale Italiano: Giurisprudenza e ottica europea. Attuale e nuova codificazione*. Padova: Cedam.

³⁷ Niz savremenih krivičnih zakonika poznaju krivično djelo opijanja ili pijanstva, kao npr. Krivični zakonik Njemačke u članu 330a, Krivični zakonik Švajcarske u članu 263, Krivični zakonik Austrije u čl. 236 i 523, Krivični zakonik Grčke u članu 193 i Krivični zakonik Ukrajine u članu 14.

³⁸ Prema nekim inostranim rješenjima (npr. njemačkom), kod kažnjavanja za krivično djelo opijanja kazna ne smije da bude veća od kažnjavanja za namjerno (umišljajno) učinjenje krivičnog djela.

- Ćirić, Z. (2004). *Osnovi sudske psihijatrije*. Niš.
- Долалчиев, Н. (1994). Наказателно право (обща част), шесто фототипно издание, *Софија*: БАН.
- Geninet, B. (2002). *L'indispensable du droit penal*. Paris: Studyrama.
- Гришук В. К. (1992). Кодифікація кримінального законодавства України. Львів.
- Grozdanić, V. (1987). *Psihijatrijski nalaz i mišljenje kao osnova sudске odluke o krivičnoj odgovornosti*. Rijeka: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 8.
- Grozdanić, V. (1990). *Smanjena uračunljivost u krivičnom pravu*. Rijeka: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 11.
- Grozdanić, V. (2002). *Svijest o protivpravnosti kao element krivnje*. Zagreb: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 52, (3-4).
- Hall, J. (1960). *General Principles of Criminal Law*. Lexis Law Pub.
- Грошев, Ч. (2015). *Индивидуализация на наказанието. Теория и практика*. Софија: Асоциация "Българска книга" (АБК).
- Jenny, G., Stratenwerth, G. (2003). *Schweizerisches Strafrecht, Besonderer Teil I: Straftaten gegen Individualinteressen - 6. Auflage*. Bern.
- Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd.
- Jovašević, D. (2002). *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*. Beograd.
- Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske, Opšti dio*. Banja Luka.
- Комиссарова, В.С. (2005). Российское уголовное право. Общая часть. Москва: СПБ.
- Kozarić-Kovačić, D., Grubišić-Ilić, M., Grozdanić, V. (1998). *Forenzička psihijatrija, 1. izdanje*. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb i 2. izd., Zagreb: Medicinska naklada.
- Кругликов, Л.Л. (2005). Уголовное право России. Часть Общая. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005.
- Lambropoulou, E. (2005). *Crime, Criminal Justice and Criminology in Greece*. London: European Journal of Criminology, Volume 2, (2).
- Lazarević, LJ. (2005). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd.
- Lolis, N.B. (1973). *The Greek Penal Code*. London: Sweet.
- Marzola, S. *Elementi diritto penale (www.simonemarzola.altervista.org/edp.pdf)*.
- Marjanović, Đ. (1998). *Makedonsko krivično pravo, Opšti dio*. Skoplje.
- Marek, A. (1995). *The European Convention on Human Rights and Polish Criminal Law and Procedure*. Toruń: „Comparative Law Review”, vol. 5.
- Novoselec, P. (2004). *Opšti dio krivičnog prava*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično (kazнено) pravo Bosne i Hercegovine, Opšti dio*. Sarajevo: Pravni fakultet.
30. *Polish Penal Code*. Ewa Publ., Warszawa 2008.
- Ramacci, F. (2012). *Codice penale e leggi complementari. Anno di edizione. I Codici Giuffrè Tascabili*.
- Roxin, C. (1997). *Strafrecht, Allgemeiner Teil, Band II: Grundlagen, Aufbau der Verbrechenlehre, 3. Auflage*. München.
- Stefani, G., Levasseur, G., Bouloc, B. (2003). *Droit pénal général, 18e édition*. Paris.
- Trechsel, S., Noll, P. (1998). *Schweizerisches Strafrecht, Allgemeiner Teil, 5. Auflage*. Zürich.
- Triffterer, O. (1994). *Österreichisches Strafrecht, Allgemeiner Teil, 2. Auflage*. Wien.
- Stratenwerth, G. (2005). *Schweizerisches Strafrecht, Allgemeiner Teil: Die Straftat - 3. Auflage*. Bern
- Vormbaum, T. (2014). *A Modern History of German Criminal Law*. Berlin Heidelberg: Springer – Verlag.

Problem of Insanity in the Criminal Law

Miodrag N. Simović¹, Dragan Jovašević², Vladimir M. Simović³

¹Academician, Vice-President of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka, Corresponding Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences and Active Member of the European Academy of Sciences and Arts

²Full Professor of the Faculty of Law in Nis, Nis, Serbia, jovas@prafak.ni.ac.rs

³Assistant Professor, Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Faculty for Security and Protection Independent University in Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, vlado_s@blic.net

Summary: When criminal act is committed that represents grounds for implementation of criminal sanction toward its perpetrator by a court in a legally prescribed criminal proceedings. However, in order for a criminal sanction to be applicable, it is necessary to establish a guilt of a perpetrator. Base line of this guilt (criminal liability) is sanity. In a case of insanity there is no criminal liability nor could that person be sanctioned. Also, sanity of a perpetrator could be diminished (to a greater or lesser degree). That is when we have diminished responsibility that does not exclude guilt but affects type of sanction prescribed. Both insanity and diminished responsibility represent also base line for implementation of special type of criminal sanctions towards the perpetrators – medical safety measures. Insanity, its term and characteristics is the subject of this paper both from the theoretical and practical point of view.

Key words: criminal act, perpetrator, responsibility, guilt, insanity, diminished responsibility.